

Проблема гендерних ролей і стереотипів у пресі на межі XX-XXI ст.

Аналізується проблема функціонування гендерних стереотипів і ролей у суспільстві. Розглядаються специфіка трансляції через друковані мас-медіа стереотипів жіночого ряду, вплив на цей процес ідеологічного чинника.

Ключові слова: гендер, гендерний чинник, жінка, журнал, мас-медіа, преса, роль, стаття, стереотип.

Проблема гендерних ролей і гендерних стереотипів, їх продукування, використання, маніпулювання ними на рівні свідомості через ЗМК, зокрема друковані медіа, є назрілою, злободенною й такою, що вимагає вирішення не тільки в межах кількох галузей наукового знання, а й на їх перетині.

Порубіжжя XX-XXI ст., межа тисячоліть є гідним ілюстратором реакції ідеологій різних суспільств на подієвий дискурс культурного, економічного, політичного, духовного життя країн, які пережили миттєвий крах чи поступову руйнацію одних формацій і відновлюються за зразком інших. Одним із маніпулятивних факторів таких ідеологій виступає гендерний, який у кожному конкретному випадку має чітко визначене поле, способи і засоби, канали й технології використання.

Технології і техніка використання гендерного фактору в пресі є малодослідженими як на рівні національного журналістикознавства, так і на рівнях пострадянському й світовому. Відповідно, подібна ситуація спостерігається й щодо вивчення процесу стереотипізації й наповнення змісту ролей у контексті гендерної теорії.

Українське журналістикознавство не може похвалитися довгим списком прізвищ учених, які досліджують особливості використання гендерного фактору в пресі, на жаль, їх кількість замайла для вивчення такого масштабного питання - це Н. Сидоренко, М. Скорик, В. Слінчук, Т. Старченко, О. Сушкова, Л. Таран, Н. Остапенко та ін. Серед російських учених (а згадуємо їх тому, що російський науковий гендерний ресурс є найдоступнішим з усіх наявних на сьогодні закордонних ресурсів) - Н. Ажгіхіна, Г. Альчук, С. Виноградова, О. Вороніна, А. Кириліна, Б. Місонжников, Л. Ригіна, І. Юкіна та ін. Теоретична складова порушеної проблеми частково розглядається в роботах С. Айвазової, О. Вороніної, І. Головашенко, О. Іванової, А. Кириліної, Б. Місонжникова, Л. Малес, Т. Мельник, С. Оксамитної, Н. Пушкарьової, Н. Сидоренко, Л. Смоляр, Л. Таран, С. Ушакіна, І. Чикалової, Н. Чухим, О. Ярської-Смирнової та інших авторів. Проблеми стереотипів і ролей загалом й у полі ЗМК зокрема порушувалися в працях таких науковців, як Н. Ажгіхіна, Т. Бендас, П. Бергер, Л. Бондаренко, С. Гриффін, Ю. Гусева, А. Дворкін, І. Жеребкіна, Р. Зобов, О. Кісь, І. Кон, Д. Міхель, Дж. Плек, Г. Сілласте, Ж. Спенс, П. Талеров, І. Тартаковська, Е. Томпсон, Г. Турецька, Г. Тьомкіна, С. Ушакін, М. Фуко, О. Хашковський та ін. Частково питання стереотипізації ЗМК, зокрема на прикладі чоловічого дискурсу, порушувалося нами в статтях "Побудова гендеру через ЗМК (на матеріалі чоловічих журналів)" [35], "Репрезентація маскулінності як особливої форми соціальної ідентичності в засобах масової комунікації" [36].

Отже, мета статті полягає у стислій характеристиці теоретичної складової питання ролей і стереотипів, у спробі вивчення думок і поглядів соціологів, психологів, економістів на не надто популярні сьогодні стереотипи жіночого ряду - працюючої жінки, жінки-матері і жінки-маргіналки та усвідомлення суті рольового дискурсу статево маркованої преси межі тисячоліть.

І досі "сучасні українська й російська ментальності зберігають патріархатний характер (патріархат від грец. рбфвс - батько, бсчз - влада), тому, незважаючи на шалені кроки прогресу в будь-якій галузі людського життя, жінку все ще сприймають за століттями виробленими й усталеними стереотипними моделями. Зміна гендерних стереотипів - процес тривалий і складний" [34, 3].

Патріархатна парадигма мислення відображає сприйняття світу як якоїсь структури, елементи якої полярні й вибудовані у вигляді ієрархічної моделі. "Чоловіче" і "жіноче" начало сприймається також як полярні категорії. "Чоловіче" ототожнюється з духом, логосом, культурою, активністю, силою, раціональністю, світлом та ін. "Жіноче" - з матерією, хаосом, природою, пасивністю, слабкістю, емоційністю, пільмою... До того ж, "чоловічий" символічний рід оцінюється в цій парадигмі як більш значимий..." [10, 32]. З точки зору чоловічого канону й норми, жінка повністю

залежить від чоловіка, бо є істотою неповноцінною, дефективною, як "друга стаття" (французька феміністка Симона де Бовуар свою знамениту книгу назвала саме так, "Друга стаття" [15]). Такі уявлення про себе жінці насаджувались століттями.

"На сьогодні виникла потреба взаємодії та взаємозбагачення чоловічого й жіночого досвідів. Патріархатний тип стосунків між статями, за прогнозами вчених, поступово має перейти до егалітарного (від франц. *egalite* - рівність). Реалізація егалітарного типу стосунків передбачає усунення гендерної асиметрії, встановлення особистісного взаємо-доповнення жінок і чоловіків як у суспільстві, так і в родині. Але це в майбутньому. На сучасному етапі розвитку багатьох розвинених країн актуальні проблеми гендерних ролей і гендерних стереотипів" [34, 4].

Зауважимо, що до сьогодні все ще відсутня єдина теорія гендерних ролей. Їх аналіз здійснюється в межах соціологічних, психологічних, біосоціальних теорій. За визначенням О. Мітіної та В. Петренка, гендерні ролі - це прийнятні у різних культурах норми, які дозволяють жінкам і чоловікам поводити себе так чи інакше, відігравати певні ролі в родині та суспільстві [29, 68]. О. Іванова уточнює, що гендерні ролі є одним із видів соціальних ролей, вони - "набір очікуваних зразків поведінки (або норм) для чоловіків і жінок" [18, 327]. Про проблему чоловічих і жіночих ролей читаємо також у Ю. Альошиної та А. Волович [3]. О. Мітіна й В. Петренко тлумачать також і термін "гендерні стереотипи" - це уявлення про гендерні ролі, прийнятні в даній культурі, сформовані представниками інших культур, країн, етносів [29, 68] і звертають увагу на такий термін, як "гендерні автостереотипи" - це сприйняття гендерних ролей представниками цієї ж культури (тобто про самих себе) [29, 68].

Більш точним нам здається визначення О. Іванової: "гендерні стереотипи - культурно і соціально обумовлені уявлення про якості і норми поведінки чоловіків і жінок" [18, 336] (зауважимо, що існує безліч найрізноманітніших стереотипів, гендерні - лише одні з них. Стереотипи в соціумі виконують кілька функцій: когнітивну (інформація упорядковується), афективну (протиставлення "свій" - "чужий"), соціальну (розмежовуються внутрішньогрупові і зовнішньогрупові явища). А оскільки гендерні стереотипи мають безпосереднє відношення до чоловіків, жінок і суспільства, то, як вважає А. Кириліна, дослідники повинні аналізувати їх завжди з двох позицій: по-перше, у чоловічій і жіночій самосвідомості; по-друге, у колективній суспільній свідомості [19, 97] (про психологічні й соціальні функції статево-рольових стереотипів можна прочитати також у В. Агеевої [1]).

О. Іванова, посилаючись на дослідження американських учених, зазначає, що гендерні стереотипи є сильнішими за расові і що існують досить сильні гендерні стереотипи, які приймаються і тими членами групи, стосовно яких вони діють [18, 336], та, спираючись на наукові розробки західних учених, зокрема С. Бьом та Дж. Плека, наголошує, що "не існує "суто" чоловічої чи то жіночої особистості... стереотипи не є чимось природним", вони створюються суспільством, "жіночий рух і феміністська ідеологія значно похитнули більшість гендерних стереотипів" [18, 338].

Тут варто згадати концепцію Сандри Бьом і поняття "андрогінії", покладене в її основу: незалежно від статі людина може мати риси як маскулінності, так і фемінності, що "дозволяє людям менш жорстко дотримуватися статево-рольових норм і вільно переходити від традиційних жіночих занять до традиційно чоловічих" [18, 328]. Американська дослідниця поділила параметри чоловіків і жінок на чотири групи: маскулінний (індивіди, чи то чоловіки, чи то жінки з яскраво виявленими традиційно чоловічими якостями, наприклад, честолюбство, рішучість та ін.); фемінний, в якому виражені такі традиційно жіночі якості, як лагідність, емоційність тощо; андрогіні - це особи, у котрих поєднуються і традиційно жіночі, і традиційно чоловічі риси; і четверта група - люди, позбавлені як рис маскулінності, так і рис фемінності.

Дж. Плек, спираючись на думку С. Бьом, наголосив на розщепленості, або фрагментарності гендерних ролей, тобто на відсутності єдиної ролі чоловіка чи то жінки: кожний із них виконує цілу низку різнорідних ролей (наприклад, жінки, чоловіка, матері, батька, подруги, студентки тощо). Подеколи ці ролі не збігаються, що зумовлює рольовий конфлікт. Цей конфлікт може стосуватися ролей ділової жінки і турботливої матері. О. Іванова констатує, що "традиційно психологи пояснювали рольовий конфлікт низькою самооцінкою" [18, 329]. (Яскравий приклад такої точки зору - стаття Ю. Альошиної та О. Лекторської "Рольовий конфлікт працюючої жінки" [4]). Нині, на думку О. Іванової, варто говорити про те, що виконання багатьох ролей сприяє психологічному добробуту людини. Російська дослідниця переконана, що "багатоманітність гендерних ролей, наявних у різних культурах і в різних епохах, свідчить про те, що наші гендерні ролі формуються культурою" [18, 329].

О. Іванова, посилаючись на працю Г. Хофстеда ("Culture's consequences: international differences in work-related values" (1984) [18, 330], поділяє його думку щодо залежності відмінностей гендерних ролей від ступеня гендерної диференціації в культурі або ступеня маскулінності/фемінності тієї чи іншої культури. Відповідно до цього домінантами маскулінної культури (чоловіче начало) є висока цінність матеріальних речей, влади, репрезентативності. Головна ж цінність жіночої культури - сама людина, її виховання. Детальнішу інформацію надає І. Кон, посилаючись на Г. Хофстеда ("Masculinity and femininity. The Taboo Dimension of National Cultures" (1998)) і визначаючи ключові відмінності між фемінними і маскулінними суспільствами [23, 590-592].

Подібний погляд знаходимо й у Н. Лебедевої. Вона зазначає, що прикладом фемінних культур можуть бути Данія, Фінляндія, Норвегія, Швеція (тут низька дистанція влади, особистісно орієнтовані родини, які сприяють засвоєнню рівності в гендерних ролях), а маскулінні культури представляють Греція, Японія, Мексика та ін. (тут висока дистанція влади, яскраво виявлена маскулінність, родини, орієнтовані на гендерну диференціацію, тобто жорсткі гендерні рольові позиції: батько - це авторитарна фігура, панує ієрархія у відносинах) [26, 141-142]. Водночас проблема гендерних ролей пов'язана не тільки з розвитком культури. Значний вплив має також й історична доба.

Обговорюючи питання формування і функціонування гендерних стереотипів, завжди варто пам'ятати, по-перше, про фактори історичні, соціальні, культурні, релігійні, політичні, вікові та інші, а надто про фактор гендерної ідеології суспільства (наприклад, соціально й економічно високорозвинені країни орієнтуються на гендерну рівність, країни з низьким рівнем життя і традиційними культурами - на гендерну асиметрію). По-друге, не треба ігнорувати можливість пертурбацій стереотипів (чоловічі фемінізуються, а жіночі, навпаки, стають прерогативою чоловіків). Водночас і тут варто бути обережними. Н. Лебедева згадує Японію - високорозвинену країну, проте з традиційною гендерною ідеологією: "двісті років тому японські жінки не відповідали за виховання дітей і більшість сімейних рішень приймалося чоловіками. Зараз турбота про дітей - головна робота японської жінки, освіченої настільки, що може навчати своїх дітей від школи до університету... Жінок у Японії робота часто не приваблює тому, що це сфера життя чоловіка, і жінка може там відігравати тільки допоміжну роль..." [26, 39-40].

Недооцінювати або нехтувати гендерними ролями, стереотипами, автостереотипами не можна, адже вони тісно пов'язані з соціальними настановами, які регулюються на глибинному ментальному рівні суспільної свідомості й самі впливають на нього (вони стабільні й своїм корінням сягають далекого минулого, передаються від покоління до покоління і зазнають найменших змін під час розвитку суспільства). Як вважає більшість західних і вітчизняних учених, саме жіночі гендерні ролі й стереотипи відбивають глибинний менталітет етносу.

Подібні й інші проблеми висвітлюються Н. Ажгіхіною [2], С. Барсуковою [7], Т. Бендас [8], Л. Бондаренко [9], І. Грабовською [13], у вже цитованій статті О. Мітіної та В. Петренко [29], Д. Міхелем [30], Г. Сілласте [37], І. Тартаковською [41], Г. Турецькою [42] та ін. Спробуємо розібратися, якою ж уявляється і як сприймається сучасна українська жінка (зауважимо, що проблеми російської жінки значно повніше висвітлюються науковцями Росії, а тому говоритимемо й про неї).

Н. Омельченко у статті "гендерна політика в контексті соціальних змін" називає кілька аспектів, характерних для сучасного соціуму як патріархального суспільства: "глобальна тенденція будувати світ, розрахований на "чоловіка" як центральну фігуру цього світу; очікування від індивіда відповідно до уявлень суспільства про "чоловіче" та "жіноче"; наявність у суспільстві структур, які змушують людей наслідувати соціостатеві ролі; гендерні стереотипи як стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси характеру, відповідні до уявлень про "чоловіче" та "жіноче" [32, 216]. Щодо патріархату, на наш погляд, варто звернути увагу на думку Є. Кононенко, яка говорить про осучаснений цивілізований патріархат (йдеться про західне суспільство), який не має нічого спільного з традиційним патріархатом: "Це жінка, яка користується достатньо великими правами, можливо, їй навіть догоджають, їй дозволяють навіть вередувати. Але остаточне рішення приймає чоловік. А якщо застосувати гендерну термінологію, осучаснений варіант гендерних стосунків - це коли чоловік має змогу регулярно виявляти свою маскулінність, а вдячна жінка охоче виявляє свою фемінність. А справа в тому, що сучасна західна жінка втратила свою традиційну фемінність! І що робити чоловікові з його маскулінністю, на яку вже немає попиту?" [24, 146]. Адже, за прогнозами вчених, чоловік майбутнього -це чоловік, який відмовиться від стереотипного розподілу ролей у родині. Однозначно, Україні такий варіант ще довго не буде загрожувати.

Отже, в ідеалі в майбутньому на нас чекатиме період егалітарності. А поки що в Україні, як і на більшій частині пострадянського терену, спрацьовує жорстоке гасло З. Фрейда "анатомія - це доля".

У переважній більшості випадків національні ЗМК є віддзеркаленням тієї гендерної асиметрії, що склалася в нашому суспільстві. Одразу ж зауважимо, що ця асиметричність вибудовується на прикладі двох гендерів: чоловічого і жіночого (а де ж поділися ще три?). З одного боку, спостерігається захоплення проблемами українського жіноцтва, дослідженнями такого типу досить часто і підмінюються гендерні. З другого - ігнорується безпосередньо гендерна проблематика.

Рівень розвиненості суспільства визначається ставленням до жінки. Здавалося б, що українцям нема на що жалітися, але статистика і соціологічні дослідження доводять зовсім інше: українки майже так само, як і колись, перебувають у полоні соціальних ролей і стереотипів, різновидом яких є гендерні; українське суспільство є статевим диференційованим, а тому в ньому зберігається дискримінація (звернімо увагу, прихована!) і не тільки жінки. Так, наприклад, І. Грабовська зазначає, що за 2001 р. в Україні в результаті звичайних побутових конфліктів загинуло дванадцять тисяч жінок різного віку; Закон України "Про попередження насилля в сім'ї" містить унікальну норму, "що фактично виправдовує насильника-чоловіка, який б'є дружину "з її вини"" (йдеться про віктимну жінку); у країні "розквітає" торгівля жінками і проституція; 30-40-45-літні жінки "відчують потужний опір не лише з боку чоловіків, а й суспільства загалом у сфері соціальної самореалізації, особливо коли мова йде про кар'єру у сфері політики чи бізнесу" [13, 72].

Наголосимо, що невинне зростання жіночої залученості до сфери суспільного виробництва доводить необхідність перегляду соціального статусу жінок. Це об'єктивна реальність сьогодення. І в першу чергу увагу варто зосереджувати на питанні стереотипів і факторах їхньої підтримки або зміни.

Цікавою, на наш погляд, є стаття М. Степанянц "Образ жінки в релігійній свідомості: минуле, сучасне, майбутнє", в якій аналізуються жіночі й чоловічі стереотипи в контексті релігійної свідомості, а це дуже актуально в наші часи, коли спостерігається нова хвиля "реанімації", більше кон'юнктурної, віри в Бога. По-перше, домінантна позиція чоловіка пов'язана з тим, що образ Бога - "чоловічий", хоча "у Старому заповіті" Бог не має статі [40, 70] (протягом століть церква очолювалася чоловіками; при тлумаченні Святого Письма завжди вживалися займенники чоловічого роду; Свята Трійця - тільки "чоловічі" терміни - Бог Батько, Бог Син і Бог Святий Дух), все це і закріпило у суспільній свідомості уявлення про те, що Бог чоловічої статі. По-друге, підпорядкована позиція жінки була визначена Божою волею, коли він створив жінку з ребра Адамового з метою служіння чоловікові. По-третє, "у християнській символіці жінка представлена у двох іпостасях: Єви і Святої Марії. Перша уособлює Зло, оскільки відповідальність за гріхопадіння чоловіка покладена на Єву, в іншій - абсолютна цнота, вічна жіночість" [40, 70].

Російська дослідниця посилається на американських феміністок Дж. Хоул та Е. Левін ("Rebirth of feminism", 1971), які вважали, що християнська теологія сприяла поширенню символіки, що відбиває чоловічі ідеї про секс: сексуальне зло - розпусниця, сексуальна чистота - незаймана, сексуальне виробництво - мати. По-четверте, доказ Бога щодо нижчої, ніж чоловіча, жіночої природи - у посланнях апостола Павла ("чоловік не повинен покривати свою голову, оскільки він є образ і слава Божа; а його дружина є слава чоловіка. Адже не чоловіка створено від дружини, а дружину від чоловіка" тощо) [40, 71]. Від зародків християнства минуло надто багато часу, проте сприйняття жінки і чоловіка в цілому не змінилося, хоча дещо модифікувалося. Питання чоловічої і жіночої соціалізації в контексті теології розроблялося й Е. Мольтманн-Вендель у статті "І створив Бог чоловіка і жінку" [31].

На перебудовчому етапі розвитку України, Росії та інших країн колишнього СРСР дуже важливим є впровадження моделей соціально ухвалені поведінки жінки та чоловіка, пов'язаних якнайтісніше із виконуваними ними гендерними ролями та сформованими ними ж та соціумом стереотипами. Соціологи у своїх дослідженнях виділяють цілі групи "нездоланих" і нових стереотипів, зафіксованих на основі об'єктивної реальності та опитувань, а також характеризують моделі соціальної поведінки, використовуючи генетичну пам'ять людства, в якій, так чи інакше, фіксується ухвалена чи то засуджена поведінка, тобто фольклор - міфи, легенди, саги, казки, про це можна прочитати в роботах С. Барсукової [7], О. Кісь [20], М. Красикова [25] та ін.

Так, Л. Бондаренко у статті "Роль жінки: від минулого до сучасного" аналізує стереотипи, пов'язані з образом працюючої жінки. Для більшості жінок робота сьогодні - це не тільки засіб самоствердження, це життєва необхідність: здебільшого жінка повинна працювати, аби вижила її родина. Спираючись на результати опитувань, дослідниця доводить, що при певній можливості

чимало б жінок погодилися бути домогосподарками, але на таке рішення передусім вплинули б такі фактори, як рід занять, освіта. Наявність дітей на цей вибір не впливає [9, 166].

Отже, майже всі стереотипи, пов'язані з образом працюючої жінки (та ще й з успішною кар'єрою), негативні. З одного боку, проблеми на ринку праці "реанімують" ідеологію природного призначення жінки - народжувати, виховувати, опікати. Л. Бондаренко вважає, що свого часу досить успішно була використана ідеологія емансипації жінки, така необхідна для індустріалізації молодій соціалістичній країні. Особливо успішна практика миттєвих позитивно/негативних переорієнтацій стереотипів відбувається під час війн та воєнних конфліктів, на цьому наголошують О. Демидова [16], Ж. Папіч [33], А. Цимбаєва [44] та ін. Отже, таких негативних стереотипів налічується чотири. Перший стереотип: якщо жінка працює, то це негативно позначається на дітях (цю думку поділяють 57 % чоловіків і 37 % жінок).

Проте реальність ілюструє трохи іншу картину. Посилаючись на роботи Б. Фрідан та О. Гріна, Л. Бондаренко зауважує, що "діти працюючих матерів менше впадають у крайнощі (вони не так агресивні й не так пригальмовані), у школі краще вчаться і мають більш розвинене почуття власної гідності, ніж діти домогосподарок; а робота жінок із вищою освітою негативно не впливає ні на родинні стосунки, ні на психологічний клімат у сім'ї, ні на кількість і серйозність дитячих проблем" [9, 167]. Другий стереотип: жінка не варта схвалення, коли працює заради кар'єри (його підтримують кожний другий чоловік і кожна четверта жінка). Третій стереотип: існує прямий зв'язок між зайнятістю жінки на роботі й зростанням злочинності в суспільстві (чоловіки і жінки одноголосні - 39 % перші і 38 % - другі). Цей стереотип у негативному ключі більше сприймається людьми середнього і похилого віку. Четвертий стереотип: жінка не може бути гарним керівником (підтримують 24 % чоловіків і 17 % жінок). Підстави - "більшість жінок навіть при наявності здібностей до управління позбавлені внутрішнього налаштування на обіймання керівної посади" [9, 168].

Статті Г. Турецької "Ділова активність жінки і родина", Г. Сілласе "Зміни соціальної мобільності й економічної поведінки жінки" та Т. Бендас "гендерні дослідження лідерства" доводять сучасну трансформативність самого образу ділової жінки і відповідного стереотипу. Зокрема, Г. Турецька визначає такі типи ділових жінок, як інноваційний (характеризуються не тільки діловою активністю, а й значним особистим внеском у свою роботу; самостійні, відповідальні, виконують керівні ролі й найчастіше виступають економічним лідером у родині - їхня зарплата - 70 % сімейного бюджету [42, 68] (про гендерні особливості мотивації підприємницької діяльності можна прочитати також і в статті Н. Комих [22]); професійний (внутрішні мотивації, наявність кар'єрних прагнень, не здійснює керівних функцій, статус найманої робітниці); вимушений тип (мотиватори праці найчастіше зовнішні матеріальні, відсутня ідентифікація з роботою і потребою в професійній самореалізації, не здійснює керівних функцій, статус найманої робітниці).

Вартий уваги і негативний стереотип іншого типу соціально активної жінки - жіноче лідерство, зокрема політичне, культурне, у промисловій, науковій і освітній галузях тощо (звертали увагу О. Кісь [21], І. Мажак [27], М. Малишева [28], О. Скар [38], О. Ярська-Смирнова [45; 46] та ін.). Вибудовується штучно, аби не випустити "слабку статтю" за межі трьох "К". Саме тому жінок-лідерів досить часто змальовують агресивними, віроломними, бездушними, жорстокими й самозакоханими. Якщо таке лідерство і допускається чоловічим каноном, то воно не виходить за межі материнства, дитинства, благодійності й подеколи здоров'я та легкої промисловості. Аналіз гендерного лідерства, проведений Т. Бендас [8] на основі різномірних західних концепцій, довів, що жінці на шляху до лідерства, на відміну від чоловіка, ще довго ставатиме на заваді суспільство. Дослідниця згадує про "glass ceiling", тобто про непомітну, але реальну перешкоду, з якою стикається жінка-лідер на шляху до верхівки успіху (для чоловіків такої перешкоди не існує).

У країнах Західної Європи та в Америці намагаються подолати "glass ceiling", але це швидше декларативний жест, оскільки чоловічий опір залишається надто сильним [8, 93]. Жінки-лідери позбавляються доступу до інформації, а також мають меншу можливість, порівняно з чоловіками, навчитися в чоловіків-лідерів. Головною ж перешкодою Т. Бендас вважає ставлення оточення: незважаючи на те, що жінки-лідери майже "не відрізняються від своїх колег-чоловіків, уявлення про їх непридатність для лідерської ролі є стійким. Воно проявляється в осуді близьких і друзів, у наданні переваги підлеглим чоловікові в ролі боса й у скептицизмі чоловіків-адміністраторів щодо жінок-лідерів" [8, 93]. Аби вижити в такому світі зневаги і перешкод, жінка починає використовувати захисні стратегії, так званий "гендерний менеджмент", що передбачає: а) надфункціонування на роботі (за часом і зусиллями); б) використання специфічних жіночих способів ділових переговорів з чоловіками (кокетування, приниження своїх здібностей); в) використання "маски" -

намагання приховати своє емоційне й особисте життя, щоб не дістати ярлик неефективної працівниці" [8, 93]. Але, незважаючи на все це, жіноче лідерство -реальність, дуже часто пов'язана з соціальним замовленням -гуманістичні підходи до управління примушують орієнтуватися досить-таки значну кількість компаній на жіноче лідерство.

Зауважимо, що постать працюючої жінки, жінки-лідера по-різному висвітлюється жіночими журналами межі тисячоліть, радянської доби та перших років перебудови. Так, у радянські часи на першому плані завжди була жінка-активістка, яка, в першу чергу, ударниця на виробництві, що бере на себе підвищені зобов'язання з виконання чергового річного чи п'ятирічного плану, комсомолка чи партійна, а вже, по-друге, і це як обов'язкове, мати (чим більше дітей, тим краще) і дружина. Саме в такому плані розповідав журнал "Работница" про своїх героїнь, наприклад, про ткалю Л. Бякову, що передала свою Державну премію СРСР дитячому будинку; І. Кожевникову - студентку, ленінську стипендіатку, громадську діячку, маму (перераховується в такому ж порядку, як і в статті) та Людмилу Нікітіну, заступника генерального директора з виробництва об'єднання "Атлантика" (1983. - № 4).

Про виробничі проблеми жінки-керівника і жінки-підприємця нового типу активно писав журнал "Крестьянка" ("Розповім, як я стала головою кооперативу" (1989. - № 2), "Живуть же люди" (стаття про Н. Лемешеву, голову колгоспу у Вітебській області) (1984. - № 4), "Показуха чи перспектива: життя доручає нову роль" (стаття про делегатку XIX партконференції, молоду жінку-орендаря) (1984. - № 4). Звернімо увагу, що писали в ті роки і про жінок-лідерок на виробництві, і про депутаток, і делегаток, але жінка сприймалася як успішний лідер лише за умови свідомого надання у своєму житті домінуванню факторам суспільному і громадському. Усе інше вона повинна була встигати й робити так, як усі (тобто народжувати дітей, дбати про чоловіка, господарювати та ін.). І це під невинним контролем і безпосереднім керівництвом партії. В іншому разі - така лідерка нікому не була би потрібна. Експлуатувався своєрідний стереотип жінки-надмашини.

На початку 90-х рр. журнал "Крестьянка" на незначний час відмовився від зображення образу жінок-робітниць, лідерок. Імовірно, це була спроба відходу від кон'юнктури і пошук нового. Так, наприклад, випуск за березень-квітень 1992 р. - це чоловічі погляди на жінку, мода, проза, корисні поради, рукоділля, тест, дитяча сторінка, а жіноча постать одна - англійська принцеса Діана. Натомість "Радянська жінка" на хвилі національного відродження доводила самодостатність української жінки як лідерки і особистості, воскрешаючи факти минулого і констатуючи сучасне. Це, зокрема, стаття "Клейноди нашої душі", в якій подано інформацію про місце і роль жінки в українському суспільстві XV-XVII ст. (1991. - № 8). Але, без будь-якого сумніву, всі ці часописи не "дотягували" до закордонних видань цього періоду (наприклад, "VOGUE"), які й сьогодні можна переглядати із зацікавленням і, незважаючи на час виходу, зіставляти з сучасною жіночою періодикою пострадянського простору (адже вони навряд чи досягли рівня "VOGUE" 80-х рр. XX ст.!).

Перебудовчі роки подарували читачкам такий журнал, як "ОНА" (чоловікам - "ОН"). На диво, жодного слова про політику. Мода, зачіски, гороскоп, проблеми здоров'я жінок різного віку, кулінарні поради (останні у мінімальній кількості). Увесь інший матеріал - жінки-інтелектуалки, акторки, малярки. Успішні жінки радянські й жінки світу: ймовірно, задум полягав у тому, аби довести, що десятиліття завіси і відмежування від "цивілізації" не знівельовали в нашої прекрасної статі природних жіночих якостей, що ця половина так само успішно може соціологізуватися і визначати свою роль і місце в соціумі. Жінка на шпальтах цього видання постає в усіх іпостасях у синхронічному і діахронічному аспектах: як кохана (листи М. Бердяєва до майбутньої дружини), як коханка (розповідь про долю Лілі Брік), як творча особистість (актриси Т. Васильєва та К. Лучко), як сформована, хоча й закордонна, бізнесвумен (Есте Лаудер і Джейн Фонда) (1990. - Весна).

Образ активної жінки - підприємниці, політика, провідної робітниці підприємства, актриси, співачки, художниці, модельєра - обов'язкова складова українського жіночого журналу нової доби - "Натали". (До речі, в одному з чисел "Натали" наводяться думки чоловіків з приводу того, чи хотіли б вони, аби їх дружини працювали чи були домогосподарками (1997. - № 12): більшість чоловіків вважає, що жінка повинна працювати, задля реалізації себе як особистості.) Це і відомі актриси О. Сумська та І. Розанова, відома гімнастка І. Дерюгіна, співачки В. Степова, Н. Могилевська, Т. Повалій, політик і підприємниця О. Кужель, художниця О. Стратійчук, лікарка О. Богомолець та ін. Про ділових жінок пише і "Женский журнал". Це розповідь про Є. Губську - президента "Фаворит Преміум Клубу" та Клубу ділових жінок "Модус вівенді" (2003. - № 3), головного редактора "Работницы" З. Крилову. "Cosmopolitan" знайомить із відомою українською письменницею, філософом О. Забужко (2003. - № 3).

Як уже зазначалось, у радянські часи до соціально активних жінок ставили певні вимоги.

На сучасному етапі вони не зникли, а кардинально змінилися, вимагаючи внутрішньої і зовнішньої відповідності (стиль життя, спортклуби, одяг, парфуми, автомобілі, школи та виші для дітей тощо). Тут показовою є стаття М. Смирнові "Перші леді бізнесу", вміщена в журналі "Office" [39].

Негативним відтінком функціонування позначаються стереотипи маргінального дискурсу - повій, наркоманок, алкоголічок та жінок нетрадиційної сексуальної орієнтації (частково висвітлено в роботах А. Дворкіна [14], Д. Міхеля [30], Н. Фрейжер [43] та ін.). Сюди ж можна віднести (з позиції сприйняття чоловічим каноном, водночас і жіноча традиція неоднозначно оцінює цих жінок) і феміністок або інших представниць громадських рухів і організацій, що підтверджує І. Жеребкіна [17]. Але найчастіше, не беручи до уваги останніх, ними займаються психологи, що з'ясовують причини девіантної поведінки (як приклад, стаття Ю. Антоняна "Повія очима психолога" [5]). На жаль, українські ЗМК все ще обминають ці проблемні категорії жінок (звичайно ж, що про феміністок не йдеться). На сторінках глянцевого часопису про них не пишуть (винятком хіба що може бути матеріал журналу "Натали" "Наркоманія: політ тривалістю в падіння" (1999. - № 4). Як "смакову приправу", подібну інформацію залюбки друкує "жовта" преса або ж регіональна в контексті кримінальних подій. Соціальний аспект цієї проблеми, здається, не хвилює нікого.

Позитивно вибудовується образ матері (досить часто метафоричний, із символічним підтекстом). Активно експлуатуються кілька стереотипів, пов'язаних із ним: мати-домогосподарка, що повністю поклала себе на вівтар родині; мати - просто працююча жінка (ці два типи надто активно експлуатуються "тонкими" журналами "Лиза", "Даша" і т. п.; мати-ділова жінка (про цей стереотип йшлося раніше); мати-маргіналка (алкоголічка, наркоманка тощо); багатодітна або одинока мати (останні два образи на зламі ХХ-ХХІ ст. змальовували переважно в негативному або маргінальному плані), проте на метафоричному рівні - це стереотип матері-батьківщини. Слушною є думка О. Гапової, яка зазначала в статті "гендерні політики в національному дискурсі": "Коли жінці віддають простір між материнством і уособленням матері-батьківщини, її особистісність зникає: усі інші жіночі ідентичності виявляються підпорядкованими іпостасі "матері нації". Але тоді дуже легко виправдати право нації на жінку й на її репродуктивну свободу" [11, s30]. Не погодитися з цим дуже важко. У даному контексті варта уваги і стаття Є. Балабанової "Залежність жінки: теоретичні підходи до вивчення" [6], де йдеться, зокрема, про кілька рівнів жіночої залежності: рівень соціального обміну, рівень домашнього господарства, соціотальний рівень (бенефіціарний статус), а також роботи Т. Герасимової [12] і Д. Міхеля [30].

Порушуючи проблему стереотипів, не можна не сказати про чи не один із найстійкіших стереотипів на сьогодні - еталон жіночої краси, який так активно "розкручується" за допомогою засобів масової комунікації. У його межі "не вписуються" пухкенькі дівчатка і жіночки, адже на часі модифіковані в бік зменшення параметри відомої Венери (90-60-90), тому не тільки молоді дівчатка, а й жінки різного віку активно "борються" із зайвою вагою. Про ідеал доби Відродження - жінку з картин Рафаеля, Мікеланджело (за неофіційними зізнаннями саме такі "форми" і подобаються більшості чоловікам (Натали. - 1998. - № 1), але на рівні публічному вони їх засуджують), здається, забуто назавжди. Щодо аналізу проблеми жіночого хворобливого бажання схуднути з позицій гендерної теорії привертає увагу вже згадувана стаття Д. Міхеля ""Жахливі" віддзеркалення материнського тіла".

Як зазначає дослідник, "гендерний статус проблеми Anorexia Nervosa має подвійне підгрунтя... анорексія - це закономірний ефект, зумовлений руйнуванням традиційних жіночих стереотипів і зміною напрямів жіночої активності в межах нашої культури... анорексія - це спосіб тематизації застарілого маскулінного непокою перед фантомним образом Жінки, в якій поєдналися голос, сексуальне незадоволення і невмотивованість учинків" [30, 218]. У цьому, по-перше, виявляється опір чи протест жінки уподібнювати своє тіло лише моделі материнського тіла, яка тривалий час була панівною серед традиційних поглядів на роль жінки в культурі. По-друге, як наголошує Д. Міхель, багатовікова європейська естетика сприймала худе жіноче тіло як алегорію монструозного. "Якщо справність і лагідність незмінно асоціювалися з поступливою домашньою жінкою, то анорексійне тіло викликало у глядачів жахливі почуття. Цей образ помножувався в кризові часи, коли розгорталася "Війна з Дияволом" і починалося "Полювання на відьом" [30, 219]. Ще на одному досить цікавому моменті наголошує дослідник. Протягом багатьох століть саме дієтика і піст були найголовнішими елементами культури, але насамперед, як бажання душі. Сьогодні - це засіб "підігнати" себе під стандарт, а крім голоду, підключаються ще фізичне навантаження, пластична хірургія, фармакологія. От і маємо те, що маємо, звичайно ж, не без активної участі в тиражуванні такого образу ЗМК.

Отже, зважаючи на опрацьований матеріал, варто зазначити: сьогодні все ще триває робота

вчених над розробкою теорії гендерних ролей, стереотипів, автостереотипів; в українському журналісткознавстві (за винятком кількох робіт) відсутні спеціальні ґрунтовні дослідження, присвячені аналізу гендерної асиметрії, продукуваної національним медіаринком; варто наголосити на "розмитості" у визначенні гендерного культурного типу України (своєрідний проміжний тип із домінантою маскулінної культури, проте подеколи простежуються й сильні позиції елементів фемінного типу), що обумовлює відповідне моделювання жіночого світу в жіночій пресі, а надто в чоловічій періодиці, за патріархатним каноном; з одного боку, жіночі видання ілюструють ті позитивні зрушення в житті жінок, зумовлені змінами в політичному, економічному устрої країни, з другого - є зразком дуже повільної реалізації політики гендерної рівності, проголошеної в нашій державі; і, мабуть, саме тому жіночий світ у жіночих журналах обмежується сім'єю, замикається на проблемах красивої фігури, привабливої зовнішності, модного одягу; проблеми жіночої соціалізації майже не обговорюються, натомість занадто часто декларативно проголошуються успіхи "гендерної ходи", завдяки "розкрутці" образів ділових і успішних жінок, наявність яких, зазвичай, є винятком, а не практикою повсякдення.

У перспективі дослідження зазначеної проблеми - з'ясування механізмів зародження гендерного стереотипу й гендерної ролі, вивчення особливостей їх побудови на шпальтах газет і журналів, транслявання через друковані мас-медіа та виконання в реальному житті.

1. Агеев, В. Психологические и социальные функции полоролевых стереотипов / Агеев В. // Вопросы психологии. - 1987. - № 2. - С. 15-22.
2. Ажгихина, Н. гендерные стереотипы в современных мас-медиа / Ажгихина Н. // гендерные исследования. - 2000. - № 5. - С. 261-273.
3. Алёшина, Ю. Проблемы усвоения роли мужчины и женщины / Алёшина Ю., Волович А. // Вопросы психологии. - 1991. - № 4. - С. 74-82.
4. Алёшина, Ю. Ролевой конфликт работающей женщины / Алёшина Ю., Лекторская Е. // Там само. - 1989. - № 5. - С. 80-88.
5. Антонян, Ю. Проститутка глазами психолога / Антонян Ю. // Общественные науки и современность. - 1993. - № 2. - С. 35-41.
6. Балабанова, Е. Зависимость женщины: теоретические подходы к изучению / Балабанова Е. // гендерные исследования. - 2000. - № 4. - С. 266-277.
7. Барсукова, С. Модели успеха женщин советского и постсоветского периодов: идеологическое мифотворчество / Барсукова С. // Социс. - 2001. - № 2. - С. 75-82.
8. Бендас, Т. Гендерные исследования лидерства / Бендас Т. // Вопросы психологии. - 2000. - № 1. - С. 87-95.
9. Бондаренко Л. Роль женщины: от прошлого к настоящему / Бондаренко Л. // Общественные науки и современность. - 1996. - № 6. - С. 163-170.
10. Габриэлян, Н. Ева - это значит жизнь / Габриэлян Н. // Вопросы литературы. - 1996. - Вып. 4. - С. 31-71.
11. Гапова, А. гендерные политики в национальном дискурсе / Гапова А. // гендерные исследования. - 1999. - № 2. - С. 24-36.
12. Герасимова, Т. "Другим голосом": в поисках утраченной истории / Герасимова Т. // Там само. - 2000. - № 4. - С. 227-245.
13. Грабовська, І. Україна - простір гендерних утопій чи реальних проблем? / Грабовська І. // Сучасність. - 2002. - № 6. - С. 71-79.
14. Дворкин, А. Порнография: мужчины обладают женщинами / Дворкин А. // Гендерные исследования. - 2000. - № 4. - С. 6-17.
15. Де Бовуар С. Друга стаття : у 2 т. / Де Бовуар С. ; пер. з фр. - К. : Основи, 1994.
16. Демидова, О. "Героические женщины России": русская революция и гражданская война глазами женщин / Демидова О. // гендерные исследования. - 2000. - № 4. - С. 140-148.
17. Жеребкина, И. Двойная ловушка демократии: постсоветский феминизм между универсализмом и локализацией / Жеребкина И. // Там само. - 1999. - № 2. - С. 37-47.
18. Иванова, Е. гендерная проблематика в психологии / Иванова Е. // Введение в гендерные исследования / под ред. И. Жеребкиной. - Х. : ХЦГИ ; СПб. : Алетей, 2001. - Ч. 1. - С. 312-389.
19. Кирилина, А. гендер: лингвистические аспекты / Кирилина А. - М. : Ин-т социологии РАН, 1999. - 189 с.
20. Кись, О. Украинская ведьма : эскиз социального портрета / Кись О. // гендерные исследования. - 2000. - № 5. - С. 274-285.

21. Кісь, О. Кар'єра жінки-науковця: в облозі гендерних стереотипів / Кісь О. // Жінка в науці та освіті: минуле, сучасність, майбутнє : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. - К., 1999. - С. 57-59.
22. Комих, Н. Гендерні особливості мотивації підприємницької діяльності / Комих Н. // гендер і культура : зб. ст. / упор.: В. Агеєва, С Оксамитна. - К. : Факт, 2001. - С 209-214.
23. Кон, И. Мужские исследования: меняющиеся мужчины в изменяющемся мире / Кон И. // Введение в гендерные исследования. -С. 526-605.
24. Кононенко, Є. Різні бажання і різні думи. Які з тих доданків складуться суми? / Кононенко Є. // гендер і культура. - С. 145-150.
25. Красиков, М. Слобожанские народные сказки о злых и ленивых женах (в сопоставлении с другими фольклорными жанрами) / Красиков М. // гендерные исследования. - 1999. - № 2. - С. 220-233.
26. Лебедева, Н. Введение в этническую и кросскультурную психологию / Лебедева Н. - М. : Ключ, 1999. - 230 с.
27. Мажак, І. Роль сімейного лідера у збереженні психічного здоров'я родини / Мажак І. // гендер і культура. - С. 192-201.
28. Малышева, М. Политика финансирования науки в зеркале гендерной асимметрии / Малышева М. // гендерные исследования. - 1999. - № 2. -С. 108-122.
29. Митина, О. Кросскультурное исследование стереотипов женского поведения (в России и США) / Митина О., Петренко В. // Вопросы психологии. - 2000. - № 1. - С. 68-82.
30. Михель, Д. "Ужасные" отражения материнского тела: примеры гендерных политик на Западе в современную эпоху / Михель Д. // гендерные исследования. - 2000. - № 4. - С. 203-226.
31. Мольтманн-Вендель, Е. И сотворил Бог мужчину и женщину: феминистская теология и человеческая идентичность / Мольтманн-Вендель Е. // Вопросы философии. - 1991. - № 3. - С. 91-104.
32. Омельченко, Н. гендерна політика в контексті соціальних змін / Омельченко Н. // гендер і культура. - С. 215-220.
33. Папич, Ж. Национализм, война, гендер. Экс-феминность и экс-маскулинность экс-граждан экс-Югославии / Папич Ж. // гендерные исследования. - 1999. - № 2. - С. 5-21.
34. Погребна, В. Л. гендерний аналіз художнього твору : метод, посіб. зі спецкурсу / Погребна В. Л., Пода О. Ю. - Запоріжжя : ЗДУ, 2002. - 42 с
35. Пода, О. Ю. Побудова гендеру через ЗМК (на матеріалі чоловічих журналів) / Пода О. Ю. // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Сер.: Літературознавство. Журналістика. - 2003. - Вип. 6. - С. 87-94.
36. Пода, О. Ю. Репрезентація маскулінності як особливої соціальної ідентичності в засобах масової комунікації / Пода О. Ю. // Держава та регіони : наук.-вироб. журн. Сер.: Гуманітарні науки. - 2006. — № 1. — С 113-120.
37. Силласте, Г. Изменение социальной мобильности и экономического поведения женщин / Силласте Г. // Социс. - 2000. - № 5. - С. 25-35.
38. Скар, О. Жінка в політиці: гендерний аспект / Скар О. // Гендер і культура. - С. 202-208.
39. Смирнова, М. Первые леди бизнеса / Смирнова М. // Office. - 2003. -№ 3. - С. 14-18.
40. Степанянц, М. Образ женщины в религиозном сознании: прошлое, настоящее, будущее / М. Степанянц // Феминизм. Восток. Запад. Россия. -М. : МЦГИ, 1999. - С. 66-76.
41. Тартаковская, И. Мужчины и женщины в легитимном дискурсе / Тартаковская И. // гендерные исследования. - 2000. - № 4. - С. 246-265.
42. Турецкая, Г. Деловая активность женщин и семья / Турецкая Г. // Социс. - 2001. - № 2. - С. 67-73.
43. Фрейджер, Н. От перераспределения к признанию? Дилеммы справедливости в "постсоциалистическую" эпоху / Фрейджер Н. // гендерные исследования. - 2000. - № 5. - С. 85-114.
44. Цимбаева, А. "гендер" как категория исторического анализа / Цимбаева А. // Вестн. Москов. ун-та. Сер. 8: История. - 1999. — № 3. — С. 130-141.
45. Ярская-Смирнова, Е. гендерное неравенство в образовании: понятие скрытого учебного плана / Ярская-Смирнова Е. // гендерные исследования. - 2000. - № 5. - С. 295-301.
46. Ярская-Смирнова, Е. Одежда для Адама и ЕВЫ : очерки гендерн. исслед. / Ярская-Смирнова Е. - М. : ИНИОН РАН, 2001. - 254 с.